

mektedir. 1970'lerde mimar Nikola Mus-hanov tarafından restorasyonu gerçekleştirilen Bayraklı Cami'nin yakınlarında 1845'te Samakov'da ölen Hüsrev Paşa'nın eşi Saide Hanım'ın mermerden yapılmış mezar taşı durmaktadır. Mahmud Efendi Çeşmesi'yle birlikte bu mezar taşı kasabanın Türk-İslâm geçmişiyle ilgili görülebilir en son eserleri oluşturur.

BİBLİYOGRAFYA :

Istanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546), s. 71; Eviyya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 126-127; a.e. (Dağlı), IX, 66-68; C. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Wien 1891, s. 502-504; Žeco Čankov, *Geografski Rečnik na Balgarija*, Sofia 1939, s. 382-383; Hr. Samardžiev, *Samokov i okolnostä ta mu, prinos kām minaloto im ot Turskoto zavoevanie do osvoboždenieto*, Sofia 1913; Vasil Zahariev, *Zahari Hristovič zograf, Bālgarski Hudožnik*, Sofia 1957; Anna Roschkowska, *Die Bajrakli-Moschee*, Samokov 1977; Mihaila Stajnova, *Osmanskite Biblioteki v Balgarskite zemi*, Sofia 1977, s. 150-154; Christo Temelski, *Samokov prez Vazrazdaneto*, Sofia 2000; Stoyanka Kenderova, "Ahmed el-Keşfi Efendi ot Samokov-Edin mesten tvorets i daritel ot kraya na XVII-pārvata polovina na XVIII vek", *Istoriya na Mjusulmanskata Kultura po Bālgarija* (ed. R. Gradeva), Sofia 2001, s. 72-99; St. Kenderova, *Knigi i biblioteki-nositeli na Mjusulmanskata kultura po Bālgarskite zem (Samokov prez XVIII-parvata polovina na XIX vek)*, Sofia 2001, tür.yer.; R. Kovačev, *Samokov i Samokovskata Kaza prez XVI vek spored opis ot Istanbulskija Osmanski Arhiv*, Sofia 2001; B. Kolev, "The Wall Paintings in the Houses and Public Buildings of Samokov from the Time of the National Revival", *Izvestiya na Institutä za Izobrazitelni Iskustvo*, I, Sofia 1958, s. 45-63; N. Muschanow, "The Bayrakli Mosque-Representative Monument of the Bulgarian Baroque", *Arhitektura*, VII, Sofia 1965, s. 6-14.



MACHIEL KIEL

SÂMÂNÎLER

(السامانيون)

Mâverâünnehir ve Horasan'da hüküm süren bir İslâm hânedanı (819-1005).

Hânedan adını, Belh şehrinin hâkimi iken düşmanlarının baskısından kaçarak Emevîler'in Horasan valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'ye sığınan ve onun yardımcıları sayesinde Belh'i yeniden ele geçiren Sâmânî-hudât'tan alır. Sâmânîler'in kökeni hakkında iki görüş vardır. İran menşeli olduklarını savunan görüşün en önemli dayanağını, Behram Çubin'e ve İranlılar'ın efsanevi hükümdarı Keyümers'e kadar uzanan soy kütükleri oluşturmaktadır. Buna karşı çıkanlar, şecereelerde Guzek (İbn Hurdâzbih, s. 39), Tamgaç (*Divānū lugāti't-Türk Ter-cümesi*, I, 454) gibi Türk isimlerinin de

geçtiğini, Behram Çubin'in İran kırsasına karşı başarısız bir isyan girişiminin ardından Göktürk hakanının yanına giderek onun kızıyla evlendiğini, kaynaklarda birbirinden farklı şekilde Sâmânîler'in ortaya çıktığı yer adları olarak geçen Semerkant, Belh ve Eşnas şehirlerinin Akhunlar döneminden beri Türkler'in hâkimiyetinde bulunduğunu, ailenin atası Sâmân'ın unvanı olan "hudât" kelimesinin Farsça'da "sahip", eski Uygur Türkçesi'nde "unvan ve rütbe" anlamında kullanıldığını belirterek Türk kökenli olduklarını ileri sürerler (Caferoğlu, s. 83; Usta, s. 59-76). Ailenin İran kökenine dayandığını söyleyenlerin diğer bir delili de İran dili ve edebiyatının bu hânedan devrinde zirveye çıkmış olmasıdır. Ancak bu gelişmeyi sadece Sâmânîler dönemine bağlamak doğru değildir. Çünkü Sâmânîler, Farsça yazan şair ve edipler kadar Arapça yazanları da himaye etmişler, divanlarında resmî dil olarak Arapça'yı kullanmışlardır. Sâmânîler'in Türk kökenli olduğunu söyleyen Reşidüddin Fazlullâh Hemedânî onların Oğuzlar'dan (Türkmen) geldiklerini ileri sürmüştü, ancak bu görüş kendisinin Sâmânîler'den birkaç yüzyıl sonra yaşamış olması ve kaynak belirtmesinden ötürü şüphyle karşılanmıştır. Yukarıda verilen bilgiler yanında bazı kaynaklarda "Sâmânî Türkleri" tabirinin geçtiği (Makdisî, s. 358; İbn Miskeveyh, II, 140-141) dikkate alınarak Sâmânîler'in Türk asıllı olmaları ihtimalinin çok daha yüksek olduğu söylenebilir.

Sâmânîhudât'ın 724-727 yılları arasında Horasan valiliği yapan Esed b. Abdullah'ın teşvikiyle Müslümanlığı kabul ettiği ve oğluna onun adını verdiği bilinmektedir. Bu tarihten 204 (819) yılına kadar kaynaklarda Sâmânîler'e yer verilmemiştir. Râfi' b. Leys'in Abbâsîler'e karşı Mâverâünnehir'de başlattığı isyanın bastırılmasındaki hizmetlerinden ötürü Abbâsî halifesi Me'mûn'un emriyle Esed b. Sâmânîhudât'ın oğullarından Nûh Semerkant'a, Ahmed Fergana'ya, Yahyâ Şâş'a, Ebû'l-Fazl İlyas Herat'a vali tayin edildi; bu tayinlerle Sâmânîler hânedanının temelleri atıldı (204/819) ve aile dört kola ayrıldı. Ailenin Herat kolu, İlyas'ın oğlu İbrâhim'in Tâhirîler adına 253'te (867) Saffârîler'e karşı yaptığı savaşı kaybedip Ya'kûb b. Leys es-Saffâr'a esir düşmesiyle birlikte ortadan kalktı. Ailenin reisi durumundaki Semerkant valisi Nûh, Tâhirîler ve Abbâsîler'le iyi geçinerek Sâmânîler'in Mâverâünnehir'deki hâkimiyetini sağlamlaştırdı. Bu sırada gözden düşmüş olan Abbâsî kumandanı Afşin'in (Haydar b. Kâvûs) oğlu Hasan'ın yakalanmasında Abbâsîler'e yardım eden

Nûh, İsficâb civarındaki Türkler'e karşı başarılı bir sefer düzenledi. Şehir ve etrafındaki bağlar Nûh'un emriyle Türk akınlarına karşı bir surla çevrildi. Onun ölümünün (227/841-42) ardından aile reisliği kardeşi Ahmed'e geçti. Yirmi yılı aşkın bir süre valilik yapmasına rağmen faaliyetleri hakkında yeterli bilgi bulunmayan Ahmed'in ölümünden (250/864) sonra yerini oğlu Nasr aldı. Halife Mu'temid-Alellah, 261 (874-75) yılında Mâverâünnehir'in idaresini bir fermanla Nasr b. Ahmed'e verdi. Sâmânîler'in bölgedeki hâkimiyetlerinin halife tarafından onaylandığı bu tarih bazı araştırmacılarca devletin kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir.

Nasr, aynı yıl Buhara halkının isteği üzerine kardeşi İsmâil b. Ahmed'i bu şehre vali tayin etti. Buhara'da asayışı sağlayan ve Hüseyin b. Ali et-Tâi yönetimindeki Hârizmlîler'in saldırısını bertaraf eden İsmâil, daha sonra Tâhirîler'in Horasan valisi Râfi' b. Herseme'nin desteğiyle ağabeyine karşı isyan etti. Fakat hareketi başarısız oldu ve Nasr'ın ileri sürdüğü şartları kabul etmeye, yıllık 500.000 dirhem haraç vermeye mecbur oldu. İsmâil ağabeyine bir defa daha isyan etti. 275 (888) yılında Semerkant yakınlarında Nasr'ı yenilgiye uğratarak esir aldı, ancak ona çok iyi davrandı ve makamında bırakıp Semerkant'a gönderdi. Nasr'ın ölümüyle (279/892) hâkimiyet İsmâil b. Ahmed'in eline geçti ve Buhara başşehir yapıldı.

İsmâil b. Ahmed, ertesi yıl Mâverâünnehir topraklarını gayri müslim Türkler'in akınlarından korumak üzere doğuya Taraz'a (Talas) kadar uzanan bir sefer düzenleyerek şehri ele geçirdi. Sâmânîler bu dönemde doğudaki en geniş sınırlarına ulaştı. Fetihlerin istikametini batıya çeviren İsmâil, Saffârî Emîri Amr b. Leys'i Belh savaşında yenerek esir aldı ve onu Bağdat'a gönderdi (287/900). Bu başarısından dolayı kendisine halife tarafından Horasan, Taberistan ve Deylem'in hâkimiyet menşurları verildi. Ancak İsmâil, Taberistan ve Deylem'e hâkim olmak için buranın hâkimi konumundaki Ali evlâdı ile mücadeleye etmek zorunda kaldı. Taberistan ve Deylem 287 (900) ve 291 (904) yıllarında yapılan iki seferle Sâmânîler'e bağlandı. 295'te (907) vefat eden İsmâil b. Ahmed'in yerine oğlu Ahmed geçti. Yeni hükümdar, halifenin onayını alıp Amr b. Leys'in ölümünün ardından karışıklıklar içine düşmüş olan Sistan'a Hüseyin b. Ali el-Merrierrûzî kumandasında bir ordu gönderdi (298/911). Başşehir Zerenc'e giren Sâmânî ordusu bütün eyalete hâkim oldu. Er-

tesisi yıl çıkan isyan üzerine bir ordu yollayarak Sistan'ı tekrar Sâmânî hâkimiyetine aldı. Bu arada Taberistan'da başlayan Seyyid Nâsır-ı Kebîr liderliğindeki isyan bütün eyalete yayıldı. Ahmed b. İsmâil buna karşı sefer hazırlığındayken Sistan valiliğine tayin edilmediği için kendisine kavgın olan Hüseyin b. Ali el-Merverrûzî ve devletin başına geçmek isteyen Mansûr b. İshak tarafından teşvik edilen kendi güllâmlarınca öldürüldü (301/914). Yerine henüz çocuk yaştaki Nasr b. Ahmed hükümdar oldu. II. Nasr'ın ilk yılları tahtı ele geçirmek amacıyla çıkarılan iç isyanları bastırmakla geçti. Bu arada Sistan bir isyan neticesinde elden çıktı. Taberistan'da babasının döneminde başlayan isyan daha da büyüdü; Zeydîler'den Hasan b. Kâsım'ın emriyle harekete geçen Leylâ b. Nu'mân kumandasındaki ordu 308'de (921) Nişâbur'u ele geçirdi. Bununla birlikte aynı yıl Sâmânî kumandanı Hâmûye b. Ali, Leylâ b. Nu'mân'ı mağlûp ederek Horasan'daki durumu yeniden Sâmânîler'in lehine çevirdi. 314'te (926) Rey üzerine yürüyen II. Nasr saltanatının ilk yıllarında elinden çıkmış olan bu önemli şehri tekrar ele geçirdi. Bu arada Taberistan'da yeniden Sâmânî hâkimiyeti sağlandı. 323'te (935) Mâkân b. Kâkî'nin düzenlediği seferle Kirman bir süreliğine de olsa Sâmânîler'e bağlandı. Sâmânîler, Büveyhîler'le ittifak yaparak Ziyârîler'e büyük bir darbe vurdular (329/940-41). Saltanatının sonlarına doğru devleti batıdaki en geniş sınırlarına ulaştıran II. Nasr döneminin bir diğer önemli olayı Horasan ve Mâverâünnehir'de gelişen Bâtınî-İsmâîlî hareketidir. II. Nasr'ın adı geçen bölgelerde kendisine birçok taraftar bulan bu mezhebe girdiği rivayet edilirse de (İbnü'n-Nedîm, s. 234; Nizâmülmülk, s. 285-300) bu doğru değildir.

II. Nasr'ın ölümünün (331/943) ardından yerine geçen oğlu I. Nûh, Bâtınîler'e karşı harekete geçip onları bertaraf etti ve Hârizm'de çıkan bir isyanı bastırdı. I. Nûh'un saltanatının bundan sonraki yılları ağırlıklı olarak eski Horasan valisi Ebû Ali b. Muhtâc'ın çıkardığı isyanlar ve Büveyhîler'e karşı mücadele ile geçti. Bu arada Muhtâcoğulları'nın devlet içinde giderek artan nüfuzunu kırma çabasının sonucunda başlayan ve 337 (948-49) yılına kadar süren mücadelenin ardından Ebû Ali'nin isyanını güçlkle bastıran Nûh tekrar Büveyhîler'le mücadeleye girişti. Sâmânîler adına bu mücadeleyi yürüten Horasan Valisi Mansûr b. Kara Tegin bu görevden affedilmesini isteyince Ebû Ali b. Muhtâc yeniden Horasan valiliğine getirildi (341/952).

Büveyhîler'in üzerine sefere çıkan Ebû Ali, Sâmânî ordusuyla karşılaşmaya cesaret edemeyen Büveyhî Emîri Rûknüddeve'nin yaptığı yıllık 200.000 dinar vergi ödemesi teklifini kabul etti. Ancak Sâmânî ordusu bölgeden ayrılır ayrılmaz Rûknüddeve, Taberistan ve Cürcân'ı geri aldı (342/953). Ebû Ali, Büveyhîler'le yaptığı anlaşmadan memnun olmayan I. Nûh tarafından görevinden azledilince ikinci defa isyan etti ve Rûknüddeve'ye sığındı. Bu arada I. Nûh öldü, yerine oğlu I. Abdülmelik geçti (25 Rebûlâhîr 343 / 28 Ağustos 954). I. Abdülmelik, Büveyhîler'in nüfuzu altındaki Halife Mutî-Lillâh'tan aldığı menşurla bağımsızlığını ilân eden Ebû Ali'nin üzerine yeni Horasan valisi Bekir b. Mâlik'i gönderdi. Bekir isyanı bastırdı ve Büveyhîler'le yeni bir anlaşma yaptı. I. Abdülmelik b. Nûh dönemi, devlet içinde Alp Tegin gibi Türk kumandanlarının nüfuzunun ve idarî işlere müdahalelerinin başladığı bir devir oldu. Alp Tegin'in nüfuzundan kurtulmak için onu Horasan'a vali tayin eden I. Abdülmelik 350 (961) yılında ölünce yerine Alp Tegin'in tavsiyesiyle oğlu Nasr geçirildi. Henüz çok küçük olan Nasr'ın yerini birkaç gün sonra amcası I. Mansûr b. Nûh aldı. Alp Tegin, Nasr'ı yeniden başa geçirmek için Buhara üzerine yürüdüysede daha sonra başına geleceklerden korkarak emrindeki kuvvetlerle Gazne'ye çekildi. I. Mansûr devrinde Sâmânîler Devleti toparlanma sürecine girdi. Alp Tegin'in nüfuzunun bertaraf edilmesinin ardından Horasan Valisi Ebû Mansûr Muhammed b. Abdürrezzâk'ın çıkardığı isyan bastırıldı. Mansûr, Halef es-Sâffâr'ın ödemekte olduğu vergileri göndermeyince Saffârîler'e karşı yedi yıl süren çeşitli seferler düzenledi ve sonunda Halef, Sâmânîler adına hutbe okutmayı kabul etti (361/972). İbnü'l-Esîr, Halef'in isyanını Sâmânîler'de ortaya çıkan ilk zaaf âlâmeti diye gösterir ve bu olayın ardından çevredeki emirlerin Sâmânî topraklarına göz dikmeye başladığını söyler (*el-Kâmil*, VIII, 564). Batıdaki mücadele, dönemin güçlü kumandanlarından Ebû'l-Hasan Muhammed b. İbrâhim es-Simcûrî'nin gayretleri sayesinde Büveyhî Emîri Adudüddeve ile yapılan bir anlaşmayla sona erdirildi (361/972). I. Mansûr 365'te (976) öldü. Halefi ve oğlu II. Nûh'un iktidarının ilk yılları annesiyle Vezir Ebû Abdullah el-Ceyhânî ve Ebû'l-Hüseyin (Ebû'l-Hasan) Abdullah (Ubeydullah) b. Ahmed el-Utbî'nin tahakkümü altında geçti. Bu arada kumandanlar arasındaki nüfuz mücadelesi daha da şiddetlendi. Sistan'da Sâmânîler'in aleyhine yeni ge-

leşmeler oldu. Ebû'l-Hasan es-Simcûrî kumandasında buraya gönderilen bir ordu geçici olarak durumu kontrol altına almayı başardı. Taberistan ve Cürcân'ı ele geçiren Büveyhîler'e karşı Horasan Valisi Ebû'l-Abbas Hüsâmüddeve Taş kumandasında yapılan sefer Cürcân önlere başarısızlığa uğradı (372/982-83). Bu durumu fırsat bilen Ebû Ali es-Simcûrî, babası Ebû'l-Hasan'ı ve Hâcib Fâik el-Hâssa'yı yanına alıp kendisine rakip olarak gördüğü Horasan valisine karşı harekete geçtiyse de taraflar herhangi bir mücadele olmadan anlaştilar. Ancak bir süre sonra Sâmânîler'le arası tekrar bozulan Ebû Ali es-Simcûrî ve Fâik el-Hâssa bu defa Karahanlı Hükümdarı Hârun Buğra Han ile Sâmânî topraklarının paylaşımı konusunda gizli bir anlaşma yaparak onu Mâverâünnehir üzerine yürümeye teşvik ettiler. Hârun Buğra Han harekete geçip Buhara'yı ele geçirdi (Rebûlevvel 382 / Mayıs 992). Buğra Han'ın kısa bir süre sonra hastalanarak vefat etmesinin ardından II. Nûh Selçuklu Türkmenleri'nin de yardımıyla tekrar Buhara'ya hâkim oldu (15 Cemâziyelâhîr 382 / 18 Ağustos 992). Karahanlı tehlikesinin son bulmasının ardından II. Nûh âsi kumandanlarına karşı Gazne Hükümdarı Sebük Tegin'in yardımına başvurdu. Bu sayede onların isyanını bastırmayı başardı. Sebük Tegin'den sağlanan bu yardım Sâmânîler'i Gazneliler'in nüfuzu altına soktu. Ancak Gazneliler şeklen de olsa Sâmânîler'e tâbi olmayı sürdürdüler. Sebük Tegin, 386'da (996) yeniden Mâverâünnehir'e yürüyen Karahanlılar'la Sâmânîler adına Katvân çölü sınır olmak üzere bir anlaşma yaptı. II. Nûh 387'de (997) öldü. Yerine geçen oğlu II. Mansûr, Gazne Hükümdarı Mahmud'un elinde bulunan Horasan valiliği görevini Hâcib Begtüzün'e verdi. Bu durum Gazneliler'le Sâmânîler arasındaki dostluğun bozulmasına yol açtı. Taraflar savaşmak için harekete geçtikleri sırada II. Mansûr, Begtüzün ve Fâik el-Hâssa tarafından düzenlenen bir komplolarla tahttan indirildi ve gözleri kör edilerek Buhara'ya gönderildi. Yerine kardeşi II. Abdülmelik getirildi. Bu olayın ardından Gazne ordusuyla yapılan savaş Sâmânîler'in yenilgisiyle sonuçlandı (389/999). Bu yenilgi sonrasında Sâmânîler, Horasan topraklarını kaybettiler. II. Abdülmelik'in Fâik el-Hâssa ve Begtüzün'ün denetimindeki kısa saltanatı Karahanlılar'ın Buhara'yı işgaliyle son buldu (Zilkade 389 / Ekim 999). Şehirde bulunan Sâmânî ailesi mensupları Özkent'e götürülüp hapsedildi. Bunlardan II. Abdülmelik'in kardeşi Ebû İbrâhim İs-

mâil b. Nûh, ertesi yıl hapisten kaçarak Hâcib Arslan Balu ve Sâmânîler'in tarafını tutan halkın yardımıyla Buhara'yı yeniden ele geçirdi. Müntasır lakabıyla Sâmânî tahtına çıkan İsmâil b. Nûh'un Sâmânîler Devleti'ni yeniden toparlamak için Mâverâünnehir'de Karahanlılar'la, Horasan'da Gazneliler'le yaptığı mücadeleler neticesiz kaldı. Özellikle kendisine yardımcı olan Ziyârî Hükümdarı Kâbus'un, Rey'i ele geçirmesi hususunda yaptığı teklifi fazla ciddiye almaması onun için büyük bir hataydı. Son olarak gittiği Mâverâünnehir'de kendisini mağlûp eden Karahanlı kuvvetlerinin takibinden kurtulmak üzere Ceyhun nehrini geçtikten sonra Merv civarında girdiği çölde sığındığı bir Arap kabilesi tarafından öldürüldü (395/1005). Onun ölümüyle Sâmânîler Devleti tarihe karışmış oldu.

İdarî ve Askerî Teşkilât. Sâmânî emîrleri I. Nûh'tan itibaren "melik" lakabını almış, II. Nûh b. Mansûr ise "şâhân-şâh" unvanını kullanmıştır (Nizâmülmülk, s. 218). Sâmânî hükümdarları para basmak, hutbe okutmak, lakap, menşur, sancak ve hil'at vermek gibi hükümdarlığın bütün yetkilerine sahipti. Sâmânîler, Abbâsî halifeleriyle iyi ilişkilerine rağmen onların Büveyhîler'in nüfuzunda buldukları dönemde halifeyi tanıma konusunda günün şartlarına göre davranmışlar, zaman zaman zafâ düşmekle birlikte devletlerarası ilişkilerde başarılı olmuşlardır. Bu durumu Büveyhîler ve Gazneliler'le yaptıkları anlaşmalarda açık bir şekilde görmek mümkündür. 389 (999) yılına kadar basılan Gazneli paralarında metbû olarak Sâmânî hükümdarlarının isimlerinin bulunması onların bu alandaki başarılarının bir göstergesidir. Dış siyasetteki bu olumlu havaya rağmen iç siyasette hükümdarların kumandan ve devlet adamlarının tahakkümü altında kaldıkları ve buna karşı herhangi bir önlem alamadıkları görülmektedir.

Sâmânîler'in hüküm sürdüğü topraklar Mâverâünnehir ve Horasan olmak üzere iki bölgeden oluşmaktaydı. Horasan, II. Nasr döneminde ihdas edilen Horasan valisi unvanına sahip kumandanlar tarafından yönetiliyordu ve merkezi Nişâbur şehriydi. Mâverâünnehir ise hükümdarların tasarrufundaydı. Horasan valiliği görevi genelde Muhtâcoğulları ve Simcûrîler gibi ünlü kumandan ailelerinin elinde kalmıştır. Bunlar hükümdar adına sefere çıkmak, eyaletin vergilerini toplayıp idarî ve askerî işleri düzenlemekle görevliydi. Sâmânîler'in batı komşularıyla olan askerî mücadeleleri Horasan valilerince idare edili-

yordu. Devletin sınırları içerisinde yer alan ve Ceyhun'un her iki yakasında toprakları bulunan Hârizm eyaleti Sâmânîler'e bağlı Afrigoğulları (Feriğünler) tarafından yönetilmekteydi. Burada hâkimiyet son dönemlerde Me'mûnîler'in eline geçmişti. Eyaletin merkezi Kat (Kâs) şehriydi. Bağlı bir diğer eyalet de Üsrûşene idi. Buranın hâkimleri Sâmânîler'e sembolik olarak yıllık 4 akçe gönderirdi. Sâmânî vezirleri genellikle ilim ehlinen seçilirdi. Bel'amîler, Ceyhânîler ve Utbîler bu görevde bulunmuş ünlü vezir aileleridir. Özellikle devletin son dönemlerinde vezirler kumandanlarla birlikte nüfuz mücadelesine girmiştir. Nitekim II. Nûh'un veziri Ebû'l-Hüseyn el-Utbî'nin dönemin en güçlü kumandanı Ebû'l-Hasan es-Simcûrî ile giriştiği mücadele Sâmânîler'i yıkılma götürren olayların başlangıcı olmuştur.

Hükümdarla diğer saray görevlileri ve halk arasındaki bağlantıyı sağlayan hâcibler Alp Tegin örneğinde olduğu gibi zaman zaman vezirin de üstüne çıkmışlar, II. Mansûr b. Nûh, Hâcib Begtüzün ve Fâik el-Hâssa'nın komplosu sonucu tahttan indirilmiştir. Hâcibü'l-hüccâblar (başhâcib) Alp Tegin ve Ebû'l-Abbas Hüsâmüddevle Taş'ta görüldüğü üzere bir üst görev olarak Horasan valiliğine tayin edilebilirdi. Sâmânî divanları II. Nasr döneminde Vezir Ceyhânî'nin çabalarıyla teşkilâtlandırılmıştır. Abbâsî örneğine göre düzenlenen divan teşkilâtı başlıca şu divanlardan oluşuyordu: Divân-ı Vezâret, Divân-ı İstifâ, Divân-ı Resâil, Divân-ı Şurta, Divân-ı Muhtesib, Divân-ı İşrâf, Divân-ı Evkâf, Divân-ı Kazâ, Divân-ı Emlâk-i Hâssa, Divân-ı Berîd, Divân-ı arzi'l-ceyş. Divanlarda resmî dil Arapça'ydı. Abbâsîler'den farklı olarak su kanallarında ve nehirlerdeki suyun kullanımını düzenlemek üzere Divân-ı'l-ma' oluşturulmuştu. Vezirin başkanlığında toplanan Divân-ı Vezâret diğer bütün divanların üzerinde bir konuma sahipti.

Başlıca unsurunu Türkler'in oluşturduğu Sâmânî ordusunun mevcudu 40-60.000 arasında değişmekteydi. Ordunun önemli bir kısmını süvariler teşkil ediyordu. Süvarilerin dışında Horasan vilâyeti sınırları dahilinde iktâlî askerler ve gulâmlar ordunun diğer unsurlarıydı. İktâ düzeni, asker maaşlarının ödenmesi için iktâ olarak verilen toprağın vergisinin askerlere iltizam edilmesi şeklindeydi ve vergi toplanması sırasında oluşabilecek çeşitli suistimallere açıktı. Seferlerde gerektiğinde komşu ve bağlı devletlerin gönderdiği yardımcı kuvvetlerden ve gayri nizâmî gönüllülerden faydalanılırdı. II. Nasr döneminde Taberis-

tan'daki mücadelelerde Karahanlı, Büveyhîler'le yapılan mücadelelerde Ziyârî kuvvetlerinden faydalanılmış, gönüllüler ise daha çok doğuya yapılan seferlerde kullanılmıştır. Batıdaki seferlerde orduya Horasan valileri kumanda eder, hükümdarlar nâdiren sefere katılırdı.

Sosyal ve Kültürel Hayat. Buhara, Nişâbur ve Semerkant dönemin en önemli kültür merkezleriydi. İpek yolunun geçtiği zenginliğin yanında Buhara ve Nişâbur idarî merkez olmanın avantajlarına sahipti. Bu sebeple Buhara halkı ile Mâverâünnehir'in eski merkezi Semerkant'ın halkı arasında gizli bir çekişme vardı. Klasik İslâm şehircilik tarzını yansıtan bu şehirlerin oldukça gelişmiş bir su kanalı ağı bulunuyordu. Kanalların sağladığı verimlilik özellikle Semerkant ve Buhara'yı yeşil bir örtüyle kaplamıştı. Buhara'da doğal güzellikleriyle meşhur Cûyimûliyân'da hükümdarlara ait saraylar ve bahçeler mevcuttu.

Buhara'da Sâmânîler'den günümüze kalan tek yapı İsmâil b. Ahmed'in türbesidir. Türbede İsmâil'in sandukasının yanında iki sanduka daha olup bunlardan biri torunu II. Nasr'a aittir. II. Nasr'ın Rîgistan Meydanı'nda yaptırdığı saray bir yarıngında harap olmuş ve I. Mansûr tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Semerkant'taki İsfizar mahallesinde Sâmânîler'e ait başka bir sarayın varlığından bahsedilmektedir. Doğuya yapılacak seferlere katılan gönüllülerin ikametine tahsis edilen ribâtlar panayırınların dışında sosyal etkileşimin ve ticarî faaliyetlerin en yoğun merkezleriydi. İbn Havkal'e göre sadece Mâverâünnehir'de 10.000'in üzerinde ribât bulunmaktaydı.

Sâmânî topraklarında müslüman halkın yanı sıra Mecûsî, Budist, Maniheizt, yahudi ve hristiyanlar da yaşamaktaydı. Müslüman nüfusun çoğunluğunu Hanefî ve Şâfîiler'le Şiiğin çeşitli kollarının mensupları oluşturuyordu. II. Nasr devrinde Sâmânî topraklarında çok sayıda taraftar bulunan Bâtınîler, I. Nûh döneminde takibata uğramış, liderleri Muhammed b. Ahmed en-Neseîf idam edilmiştir. Kadılar genellikle Hanefî ve Şâfîiler'den seçilirdi. Şii ve Sünnîler arasında zaman zaman çatışmalar yaşandığı gibi özellikle Nişâbur'da Hanefîiler'le Şâfîiler arasında siyasete yansayan çekişmeler oluyordu. Sistan ağırlıkta olmak üzere başşehir Buhara ve çevresinde yaşayan Hâricîler diğer bir müslüman grubu meydana getiriyordu. Özellikle Buhara'da ikamet eden Mecûsîler eski âdet

ve geleneklerini sürdürmüşlerdir. Semerkant Mecûsîleri, şehirdeki su kanallarının bakım ve muhafazası karşılığında cizyeden muaf tutulmuştur. Dönemin ünlü şairlerinden Dakikî'nin Mecûsî olduğuna dair rivayetler mevcuttur. Nestûrî hristiyanları Semerkant ve İsficâb'a bağlı yerlerde yaşıyor, Hârizm'de de bir hristiyan topluluğu bulunuyordu.

244 (858-59) yılında darbedilen ilk fülüs Ahmed b. Esed'e aittir. İsmâil b. Ahmed tarafından bastırılan ilk dirhem onun adına nisbetle İsmâiliyye diye bilinirdi. İlk dinar da aynı hükümdar tarafından darbedilmiştir. Gümüş ve altın paralar Nişâbur, Semerkant, Merginân, Buhara, Şaş, Âmul ve Ma'din'deki darphanelerde basılırdı. Bu dönemde çeşitli madenlerin karıştırılmasından elde edilen gıtrfî, müseyyebî dirhemler gibi eski mahallî paralar da kullanılmıştır.

İpek yolu Sâmânî topraklarına ticarî bir canlılık getiriyordu. Ayrıca Türk ülkelerinden ve Hindistan'dan yapılan köle ticareti, bunlardan sağlanan vergiler önemli bir gelir kaynağıydı. Devletin tebaası olan Hârizmli tüccarlar çeşitli yerlere ticaret kervanları gönderiyordu. Bunların dışında Buhara'nın Zendeçî, Semerkant'ın Veyzâriyye kumaşları, Hârizm'in pamukluları, Buhara'da dokunan halı, kilim ve seccadeler İslâm dünyasının her tarafında rağbet görüyordu. Yine Türk ülkelerinden gelen büyük ve küçük baş hayvanlar, kürk ve deri ürünleri Sâmânî toprakları üzerinden İslâm dünyasına gönderilmekteydi. Geniş bir sulama kanalı ağının sağladığı verimlilik sayesinde zirai faaliyetler ve hayvancılık da gelişmişti. Semerkant ile Buhara arasındaki Zerefşân vadisi dünyanın dört cennetinden biri kabul ediliyordu. Mâverâünnehir ve Horasan'da hububat ve pirinç tarımı yapılıyordu. Yetiştirilen çeşitli mey-

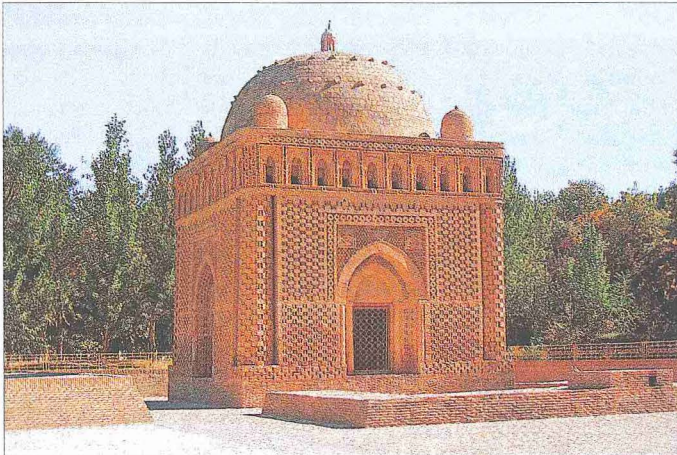
velerin yanında Kubâdiyân'da çıkarılan kök boyası ile Şûmân ve Vâsecird'den çıkarılan safran önemli ihraç ürünleriydi. Hut-tel'de yetiştirilen atlar İslâm dünyasında büyük üne sahipti. Sâmânî toprakları özellikle gümüş ve nişadır (amonyak tuzu) madenleri açısından çok zengindi. Nişadır Mâverâünnehir'deki Buttem dağlarında, İlak ve Fergana eyaletlerinde çıkarılıyordu. Bunların dışında altın, demir, bakır, kurşun, civa, taş kömürü madenleri vardı.

Sâmânîler'in Mâverâünnehir ve Horasan'da sağladığı siyasî istikrar ve yoğun ticarî faaliyetler neticesinde refah düzeyi yükselmiş, bu durum kültürel hayata canlılık kazandırmıştır. Hükümdarların âlim, şair ve ediplere karşı cömertçe davranışı Buhara'yı bir cazibe merkezi yapmıştı. Nişâbur ve Semerkant'ta da aynı kültürel canlılık hâkimdi. Buhara'daki Sâmânî sarayı İslâm dünyasının en büyük kütüphanelerinden birine sahipti. İbn Sînâ'nın Sâmânîler'e saray hekimliği yaptığı sırada çok faydalandığı bu kütüphane II. Nûh devrinde çıkan bir yangında tamamen yanmıştır. Dönemin kadı ve âlimlerinden İbn Hibbân el-Büstî de memleketinde özel bir kütüphane kurmuştu. Medreselerin henüz teşekkül etmediği dönemde dersler camilerde, âlimlerin evlerinde ve hankahlarda yapılıyordu. İlk medreseler Belh, Nişâbur, Merv, Buhara, Semerkant gibi Mâverâünnehir ve Horasan'ın önemli şehirlerinde açılmaya başlamıştır.

Bu devirde dinî ve akfî ilimler sahasında pek çok âlim yetişmiştir. Tefsirde İbn Habîb en-Nisâbüri, Muhammed b. Ali el-Kaffâl el-Kebîr eş-Şâfi; hadiste İbn Huzeyme, İbn Hibbân, Hâkim el-Kebîr, Hâkim en-Nisâbüri; fıkıhta Muhammed b. Nasr el-Mervezî, I. Nûh'un veziri Hâkim eş-Şehîd, Ebû'l-Leys es-Semerkandî, Abdullah b. Ahmed el-Kaffâl es-Sagîr; kelâmda İbn

Huzeyme, Kâ'bî, Mâtürîdî, Hakîm es-Semerkandî, İbn Fûrek; tasavvufta Hakîm et-Tirmizî, Kelâbâzî ve Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî bunlar arasında sayılabilir. Sâmânî ailesinden Ahmed b. Esed ve oğlu İshak hadis rivayet etmiştir. İbn Sînâ Buharalı olup Sâmânî sarayında yetişmiş, *Mağâle fi'n-nefs'i* II. Nûh için kaleme almış ve onun hekimliğini yapmıştır. Ebû'l-Hasan el-Âmirî ve İbn Sînâ'nın hocası Ebû Abdullah Hüseyin b. İbrâhim en-Nâtîlî dönemin diğer önemli felsefecilerindendir. Tıp alanında Ebû Bekir er-Râzî, Sâmânîler'den Rey Valisi Mansûr b. İshak adına *eş-Şıbbü'l-Mansûrî* diye bilinen ünlü eserini kaleme almıştır. II. Nûh'un hekimî, İbn Sînâ'nın hocası Ebû Mansûr Hasan b. Nûh el-Kumrî ve Ebû Sehl el-Mesîhî tıp konusunda dönemin diğer ünlü simalarıdır. IV. (X.) yüzyılın matematik ve astronomi alanındaki en önemli isimlerinden Ebû Ca'fer el-Hâzin uzun süre Sâmânîler'in hizmetinde bulunmuştur. Kûhistan'ın merkezi Kâyin'de gözlemler yapan İbn Bâmşâd, Sâmânîler devrinde yetişmiş önemli bir astronomi âlimi ve matematikçisidir. Sâmânîler döneminde tarih ilmi konusunda yapılan en önemli çalışma, Vezir Ebû Ali el-Bel'amî'nin emriyle gerçekleştirilen *Târîh-i Taberî*'nin Farsça tercümesidir. *Târîhu Buğârâ*'nın müellifi Nerşahî, *Târîh-i Yemînî* müellifi Ebû Nasr Muhammed b. Abdülcebâr el-Utbî, eseri günümüze ulaşmayan, ancak Gerdîzi ve İzzeddin İbnü'l-Esir'in kaynakları arasında yer alan Sellâmî dönemin ünlü tarihçileridir. Coğrafya ile ilgilenen âlimler arasında kendi adıyla anılan bir ekol kuran Ebû Zeyd el-Belhî ve ünlü vezir Ceyhânî sayılabilir.

I. Mansûr b. Nûh'un emriyle oluşturulan bir heyet, Kur'an'ın tamamını Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Câmî'u'l-be-yân* adlı tefsirinin özetleriyle birlikte Farsça'ya çevirmiştir. Günümüze ulaşan en eski Kur'an tercümesi olan eser, aynı zamanda satır arası ilk Kur'an çevirisidir. Hint edebiyatının en güzel örneklerinden *Ke-lîle ve Dimne* Sâmânîler devrinde yeni Farsça'ya tercüme edilmiş, Firdevsî, Gazneli Mahmud'a sunduğu *Şâhnâme*'sini bu dönemde kaleme almış, İran şiirinin önde gelen isimleri Rûdekî, Kisâi-yi Mervezî ve Dakikî, Arapça yazar Ebû Ahmed el-Kâtîb, Ebû't-Tayyib et-Tâhirî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hasan el-Lahhâm, Ebû'l-Hasan b. Ali b. Matran el-Matranî ve Ebû Bekir el-Hârizmî gibi şairler bu dönemde yetişmiştir. *Şâhnâme* yazarı Mes'ûdî-i Mervezî, Nûh b. Nasr adına yazılan *Âferinnâme* sahibi Ebû Şekûr-i Belhî ve Arap seyyahı



Sâmânî
Hükümdarı
İsmâil
b. Ahmed'in
Buhara'daki
türbesi

ve şair Mis'ar b. Mühelhil de devrin önem-
li isimleri arasındadır.

SÂMÂNİ HÜKÜMDARLARI

I. Ahmed b. Esed b. Sâmân	(204/819)
I. Nasr b. Ahmed	(250/864)
I. İsmâil b. Ahmed	(279/892)
II. Ahmed b. İsmâil	(295/907)
II. Nasr b. Ahmed	(301/914)
I. Nûh b. Nasr	(331/943)
I. Abdülmelik b. Nûh b. Nasr	(343/954)
I. Mansûr b. Nûh b. Nasr	(350/961)
II. Nûh b. Mansûr	(365/976)
II. Mansûr b. Nûh b. Mansûr	(387/997)
II. Abdülmelik b. Nûh b. Mansûr	(389/999)
II. İsmâil b. Nûh el-Müntasir	(390-395/1000-1005)

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk Tercümesi, I, 454; Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul 1968, s. 83; İbn Hurdâzih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 39; İbn Fadlân, *Seyahatname* (trc. Ramazan Şeşen), İstanbul 1995, tür.yer.; Nerşahi, *Târîhu Buḥârâ* (trc. ve nşr. Emîn Abdülmeccid Bedevî – Nasrullah Mübeşşir et-Tirâzî), Kahire 1993; İbn Havkal, *Şüretü'l-arz*, tür.yer.; Ebû İshak es-Sâbî, *el-Müntezâ min Kitâbi't-Tâci* (nşr. M. Hüseyin ez-Zebîdî), Bağdad 1397/1977, tür.yer.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. İbrâhîm Ramazan), Beyrut 1987, s. 234; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtiḥü'l-ülûm*, Kahire 1342/1923, tür.yer.; Makdisî, *Aḥsenü't-tekâsîm*, tür.yer.; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-ümem*, I-III, tür.yer.; Seâlibî, *Yetîmetü'd-dehr*, IV, tür.yer.; *Târîh-i Sîstân* (nşr. Bahâr), Tahrân 1314 ḡ., tür.yer.; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (Bayburtluğil), s. 218, 285-300; İbn İsfendiyar, *Târîh-i Taberistân: An Abridged Translation of the Tarikhi Tabaristan* (trc. E. G. Browne), Leiden-London 1905, tür.yer.; İbnü'l-Esrî, *el-Kâmil*, III-IX, bk. İndeks; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hemedânî, *Câmi'u't-tevâriḥ* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1957, II/4, tür.yer.; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XXV, 331-370; Zahirüddin-i Mar'âşî, *Târîh-i Taberistân ve Rüyân ve Mâzenderân* (nşr. M. Hüseyin Tesbîhî), Tahrân 1345 ḡ./1966, tür.yer.; Hândmîr, *Düstürü'l-vüzerâ'* (trc. Harbî Emîn Süleyman), Kahire 1980, s. 212-218; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *CHIr.*, IV, 198-250; R. N. Frye, "The Samanids", *a.e.*, IV, 136-161; a.mlf., "Development of Persian Literature under the Samanids an Qarakhanids", *Islamic Iran and Central Asia (7th-12th Centuries)*, London 1979, s. 69-74; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I; T. Lewicki, "Le commerce des sâmanides avec l'Europe orientale et centrale des trésors de monnaies coufiques", *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History-Studies in Honor of George C. Miles* (ed. O. K. Kouymjian), Beyrut 1974, s. 219-233; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990; a.mlf., "Ahmed (Ebû Ali)", *İA*, I, 169; a.mlf., "Alp Tegin", *a.e.*, I, 386; a.mlf., "İsmail b. Ahmed", *a.e.*, V, 1111; W. L. Treadwell, *The Political History of the Samanid State* (doktora tezi, 1991), University of Oxford; a.mlf., "Shâhanshâh and al-Malik al-Mu'ayyad: The

Legitimation of Power in Sâmanid and Büyük Iran", *Culture and Memory in Medieval Islam: Essays in Honour of Wilferd Madelung* (ed. Farhad Daftary – J. W. Meri), London-New York 2003, s. 318-337; C. E. Bosworth, *The History of Saffarids of Sistan and Maliks of Nimruz (247/861 to 949/1542-43)*, New York 1994; a.mlf., "The Rulers of Chaghaniyan in Early Islamic Times", *Iran*, XIX, London 1981, s. 1-20; a.mlf., "Sâmanids", *El²* (İng.), VIII, 1025-1029; a.mlf., "Âl-e Afrîğ", *EIr.*, I, 743-745; Erdoğan Merçil, "Muhtacogulları", *Prof. Dr. Fikret İştihan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995, s. 67-93; a.mlf., "Simcûriler", *TD*, sy. 32 (1979), s. 71-88; sy. 33 (1982), s. 115-132; a.mlf., "Simcûriler IV", *TTK Belleten*, sy. 195 (1985), s. 547-567; a.mlf., "Bânicûriler", *DİA*, V, 59; İhsan Zünûn es-Sâmîrî, *el-Hayâtü'l-İlmiyye zemene's-Sâmâniyyün: et-Târîhu's-şekâfti li-Horâsân ve Mâverâ'in-nehr fi'l-ḡarneyni's-sâltis ve'r-râbi' li'l-hicre*, Beyrut 2001; Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara 2001; a.mlf., "Buhara", *DİA*, VI, 364; Aydın Usta, *Şamanizm den Müslümanlığa Türklerin İslâmlaşma Serüveni, Sâmaniler Devleti 874-1005*, İstanbul 2007; Nazmiye Togan, "Peygamber Zamanında Şarki ve Garbi Türkistan'ı Ziyaret Eden Çinli Budist Huen-Çang'ın Bu Ülkelerin Siyasî ve Dinî Hayatına Dair Kayıtları", *İTED*, IV/1-2 (1964), s. 21-64; Azizullah Bayât, "Evdâ-ı İdârîyi Sâmaniyân", *Berresihâ-yi Târîhi*, IX/5, Tahrân 1353, s. 139-158; Abdülhalık Bakır, "Ortaçağ İslâm Dünyasında Madenler ve Maden Sanayi", *TTK Belleten*, LXI/232 (1997), s. 519-595; a.mlf., "Ortaçağ İslâm Dünyasında Dokuma Sanayi", *a.e.*, LXIV/ 241 (2000), s. 749-826; A. Atakhodi-aeu, "Notes de numismatique Samanide", *Sr.*, XXXI/2 (2002), s. 257-266; Hasan Kurt, "Devlet Kurma Sürecinde Sâmanoğulları", *AÜİFD*, XLIV/2 (2003), s. 109-129; Mirza Bala, "Buhara", *İA*, II, 761-766; V. F. Buchner, "Sâmaniler", *a.e.*, X, 140-143; Sadi Kucur, "İsmâil b. Ahmed", *DİA*, XXIII, 84-85; a.mlf., "İsmâil b. Nûh", *a.e.*, XXIII, 115-116; A. Sh. Shahbazi, "Bahrâm VI Çöbin", *EIr.*, III, 520-522.



AYDIN USTA

SAMED

(الصمد)

Allah'ın isimlerinden
(esmâ-i hüsnâ) biri.

Sözlükte "bir şeye yönelmek" anlamındaki **samd** (**sumûd**) kökünden türeyen **samed** "ihtiyaçların giderilmesi için kendisine başvurulan kimse" demektir. Samed ayrıca iç boş olmayan kütle halindeki şeyler için kullanılır. Allah'a nisbet edildiğinde "İhtiyaçların giderilmesi için herkesin başvurduğu, yaratılmışlara özgü acz ve ihtiyaçtan münezzehe ebedî ve bâkî yüce varlık" mânasına gelir (Râgıb el-İsfahânî, "şmd" md.; İbnü'l-Esrî, III, 52).

Samed Kur'an'da İhlâs sûresinde (112/2), Allah'ın birliği ilkesinin anlatılması sırasında O'nun yaratılmışlık özelliği taşıma-

yıp herkesin sığınacağı yegâne varlık olduğu ifade edilirken geçmektedir. Samed kavramı "yönelmek" şeklindeki anlamıyla hadislerde kullanılmış (*Müsned*, VI, 4; Ebû Dâvûd, "Şalât", 104), samed ismi İbn Mâce ve Tirmizî'nin esmâ-i hüsnâ listesinde yer almıştır ("Du'â", 10, "Da'avât", 82). Bir kutsî hadise Cenâb-ı Hak insanoğlunun âhireti inkâr etmek suretiyle kendi zâtını yalanladığını, çocuk sahibi olduğunu söyleyerek kendisine dil uzattığını ifade ettikten sonra, "Halbuki ben bir ve tekim, samedim, ne evlât sahibiyim ne de herhangi bir ebeveymden doğdum, kimse benim dengim ve benzerim değildir" buyurmaktadır (Buhârî, "Tefsîr", 112/1-2). Samed başka hadislerde de Allah'a izâfe edilmiştir (*Müsned*, IV, 538; V, 154; Ebû Dâvûd, "Vitr", 23; Nesâî, "Şehiv", 58, "Cenâ'iz", 117).

Âlimler samedin iki temel mânasına vurgu yapar. Bunlardan biri "ihtiyaçların giderilmesi için herkesin başvurduğu ulu ve yüce varlık" şeklinde olup Ma'mer b. Müsennâ ve Zeccâc'dan itibaren müfessir ve lugatçılarca bu mânâ öne çıkarılmıştır. Mâ-türîdî yaratılmışların Allah'a olan ihtiyaçlarını varlık âlemine gelme, varlığını esenlik içinde sürdürübilme, öldükten sonra ikinci ve ebedî hayata dönüş yapma noktasında özetlemiştir (*Âyât ve süver*, s. 107). Samed ismine verilen bu anlam, putların insana hiçbir zarar ve fayda sağlamadığını belirten âyetlerle paralellik göstermektedir. İkinci mânâ, "canlıların iç organlarını ihtiva eden karın ve göğüs gibi bir iç boşluğu bulunmayan" biçiminde tesbit edilmiştir. Bununla anlatılmak istenen şey, Allah'ın yoğunlaştırılmış ve sıkıştırılmış cevherlerden oluşan kütesel bir varlık niteliği taşıdığı değil genelde puta tapanların, mâbudlarını karnı ve iç organları bulunan nesnelere şeklinde tahayyül etmeleri, Allah'ın ise böyle bir niteliğe sahip olmadığıdır. Nitekim İhlâs sûresinin devamında Allah'ın evlâdı ve ebeveyni olmadığı belirtilmektedir. Esasen bazı âlimlere göre samedin mânası sûrenin üçüncü ve dördüncü âyetlerinde zikredilen hususlardan ibarettir (*a.g.e.*, s. 108). Samedin bu iki anlamı Allah'ın yetkin sıfatlara sahip bulunduğu ve yaratılmışlardaki âcizlik ve eksiklik içeren niteliklerden münezzehe olduğu noktasında birleşir. Fahreddin er-Râzî bu iki anlamdan otuzu aşkın tâlî mânâ çıkarmaktadır (*Levâmî'u'l-beyyinât*, s. 318-321).

Samed isminden kulan alabileceği nasip, Cenâb-ı Hakk'ın onu din ve dünya işlerinde kendisine başvurulan bir konuma getirmesidir. Allah, kullarının çeşitli sorun-